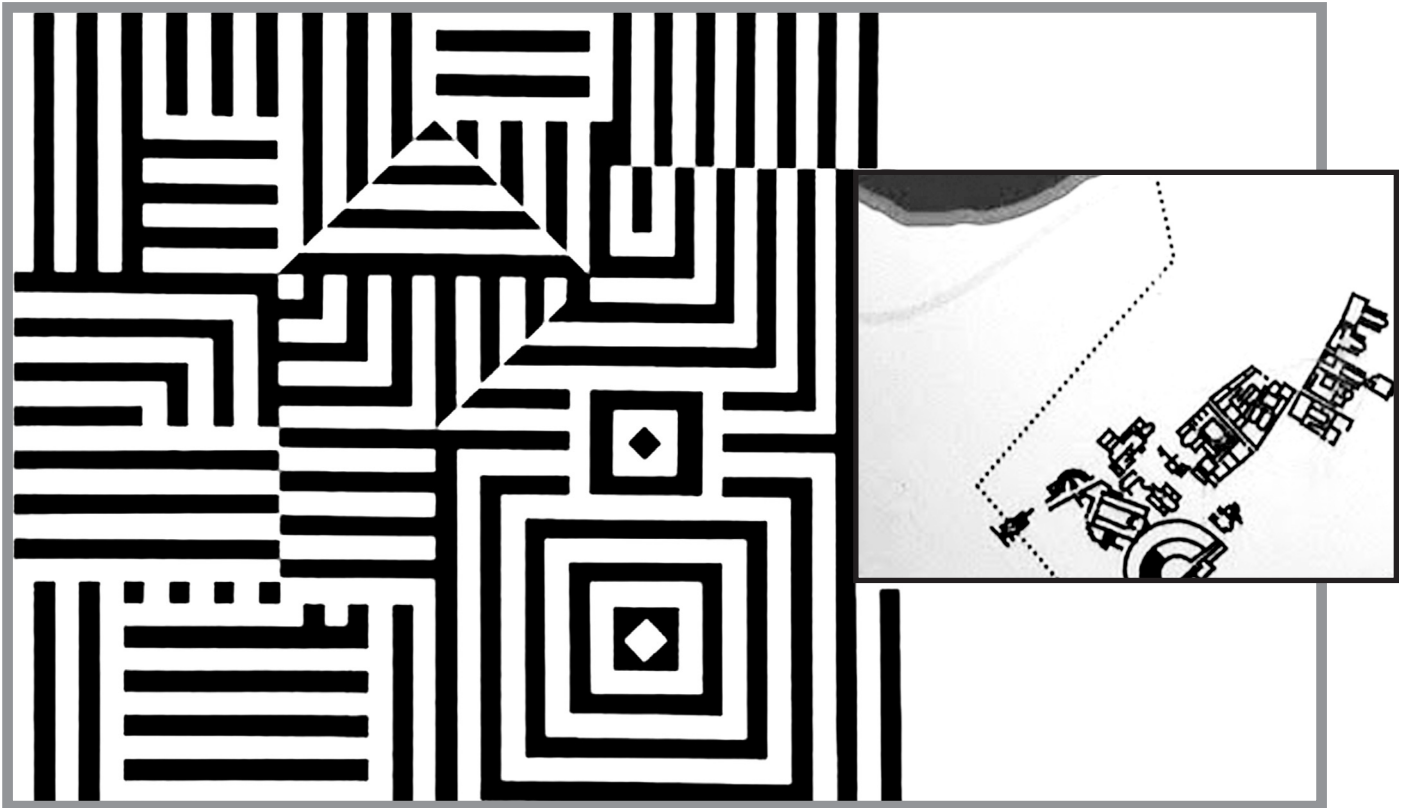

ΓΛΩΣΣΑ, ΚΑΤΑΓΩΓΗ, ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΑΦΟΜΟΙΩΣΗ: ΕΞΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΗ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΤΩΝ ΚΙΖΔΕΡΒΕΝΙΩΤΩΝ ΤΗΣ ΠΑΙΟΝΙΑΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΥΣΑΞΙΔΗΣ

Εισαγωγή

Κάποιες τοπικά ή μειοψηφικά ομιλούμενες γλώσσες βρίσκονται σήμερα υπό προστασία, χωρίς το προστατευτικό αυτό φάσμα να καλύπτει το σύνολό τους ή να τους εγγυάται την επιβίωση. Σε κάθε περίπτωση, το καθεστώς προστασίας επιβεβαιώνει πως οι μη επίσημες και λιγότερο χρησιμοποιούμενες γλώσσες βρέθηκαν αντιμέτωπες με πολιτικές απειλητικές για την ύπαρξή τους. Στα Βαλκάνια, από την ίδρυσή τους τα εθνικά κράτη αναζήτησαν, με θρησκευτικά ή γλωσσικά κριτήρια, «αλύτρωτους» αδερφούς στις γειτονικές επικράτειες, εκεί όπου οι εκάστοτε «αλύτρωτοι» αντιμετώπιζονταν είτε ως «εσωτερικοί εχθροί», είτε ως παραπλανημένα και ιστορικά άτυχα μέλη του εθνικού συνόλου. Στους πληθυσμούς που διέφεραν γλωσσικά από την πλειοψηφία, εφαρμόστηκαν συχνά πολιτικές αφομοίωσης ή αποκλεισμού.¹

Στην ελληνική Μακεδονία, όπου διαβιούσαν πολυάριθμοι σλαβόφωνοι πληθυσμοί, οι πολιτικές αφομοίωσης ενισχύθηκαν από τις ανταλλαγές πληθυσμών των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα. Μεγάλο μέρος του προσφυγικού κύματος εγκαταστάθηκε στη Μακεδονία. Ανάμεσα στους πρόσφυγες βρίσκονταν και οι τρεις περίπου χιλιάδες κάτοικοι μιας κωμόπολης της Βιθυνίας, του Κίζδερβεντ.² Μέρος τους εγκαταστάθηκε σε χωριά του σημερινού Δήμου Παιονίας της περιφερειακής ενό-

Ο Κωνσταντίνος Κουσαξίδης είναι υποψήφιος διδάκτωρ ιστορίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

τητας Κιλκίς της Κεντρικής Μακεδονίας, ανάμεσα σε ντόπιους σλαβόφωνους πληθυσμούς.³

Χωρίς να είναι οι μόνοι ετερόγλωσσοι πρόσφυγες, είχαν ωστόσο την ιδιαιτερότητα ότι η γλώσσα τους ανήκει στη νοτιοσλαβική γλωσσική ομάδα. Οι Κιζδεβενιώτες της Παιονίας έφυγαν από την εστία τους ως ορθόδοξοι χριστιανοί, εγκαταστάθηκαν στη νέα πατρίδα τους ως Έλληνες και βρέθηκαν ανάμεσα σε αμφισβητήσιμης, λόγω της γλώσσας τους, εθνικής αφοσίωσης πληθυσμούς. Μια γλώσσα όμως που και οι ίδιοι εν πολλοίς καταλάβαιναν. Παλιοί και νέοι κάτοικοι της Παιονίας, ντόπιοι και πρόσφυγες, έπρεπε να ξεχάσουν την «ύποπτη» ντοπιολαλιά τους.

Ο στόχος της παρούσης εργασίας είναι διπλός: αφενός η διερεύνηση των αντιλήψεων για τις πολιτικές γλωσσικής αφομοίωσης, όπως διατηρούνται στη μνήμη των ανθρώπων που τις υπέστησαν, ως προσωπική ανάμνηση, αλλά και ως αφήγηση από τις παλαιότερες γενιές αφετέρου η παρουσίαση των απαντήσεων που δίνει η συλλογική συνείδηση των Κιζδεβενιωτών, των προσφύγων και των απογόνων τους, στο ερώτημα της προέλευσης της γλώσσας και της καταγωγής τους, όπως έχουν διαμορφωθεί σήμερα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος που οι σχετικές αντιλήψεις εκδηλώνονται σε σχέση με τους γειτονικούς σλαβόφωνους πληθυσμούς στην Ελλάδα και την ΠΓΔΜ.

Μεθοδολογία και στοιχεία της έρευνας

Αρχικά θα αναφερθούμε σε ζητήματα ορολογίας σχετικά με την πληθυσμιακή ομάδα που μας απασχολεί εδώ. Επιλέγουμε για τους πρόσφυγες από το Κιζδεβεντ και τους απογόνους τους τον όρο «Κιζδεβενιώτες», δεδομένης και της προτίμησης των Κιζδεβενιωτών που ασχολούνται με την ιστορία τους, αντί των όρων «Τρακατρούκες/Τρακατρούκηδες» και «Ρόκατζήδες»,⁴ τους οποίους απορρίπτουν ως ετεροπροσδιορισμούς. Εντούτοις, δεν παρατηρήθηκε κάτι αντίστοιχο στην ονομασία της γλώσσας. Χρησιμοποιήθηκαν οι όροι «τρακατρούκικα», ο οποίος επιλέγεται και εδώ, και «ρόκατζίτικα», ενώ κανείς δεν αναφέρθηκε σε αυτήν ως «κιζδεβενιώτικα».

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στα χωριά Βαλτοτόπι, Ρύζια και Πολύπετρο του δήμου Παιονίας. Τα χωριά αυτά, πριν τις ανταλλαγές πληθυσμών, κατοικούσαν από ντόπιους σλαβόφωνους. Η επιλογή των χωριών σχετίζεται με τη σύγχρονη πληθυσμιακή τους σύνθεση: το Βαλτοτόπι κατοικείται αποκλειστικά από Κιζδεβενιώτες, το Πολύπετρο κατά το ήμισυ, με τους υπόλοιπους κατοίκους να είναι ντόπιοι, και τα Ρύζια κατά το ένα τρίτο, με τον υπόλοιπο πληθυσμό να μοιράζεται σε ντόπιους και ελληνόφωνους Θρακιώτες προσφυγικής καταγωγής. Το αντικείμενο της έρευνας επέβαλε την αναζήτηση δείγματος από περιοχές με διαφορετική πληθυσμιακή σύνθεση, προκειμένου να διαπιστωθεί αν η γεινίαση με ντόπιους σλαβόφωνους επηρέασε τις αντιλήψεις των πληροφορητών.

Για την έρευνα χρησιμοποιήθηκε ερωτηματολόγιο με ερωτήσεις κυρίως ανοικτού τύπου, ενώ στους πληροφορητές επιτράπηκε να αναφερθούν στις σχετικές εμπειρίες τους, καθώς και στις αφηγήσεις γονέων και παππούδων. Αυτές οι αφηγήσεις θεωρούνται αναμφισβήτητες από την κοινότητα και έχουν διαδοθεί, καταγραφεί και αποτυπωθεί στη συλλογική συνείδηση της πλειοψηφίας των Κιζδεβενιωτών. Άπαντες γνώριζαν, εξέφραζαν άποψη και πολλοί κατείχαν τα βιβλία που συνέγραψαν Κιζδεβενιώτες πρόσφυγες της πρώτης και της δεύτερης γενιάς, γεγονός που μας υποχρέωσε να τα μελετήσουμε,⁵ καθώς φαίνεται ότι παίζουν σημαντικό ρόλο στην αφήγηση της κοινότητας για το παρελθόν της.

Οι συζητήσεις πραγματοποιήθηκαν σε δύο περιόδους: από 27.4.2010 έως και 03.5.2010, με τρεις επισκέψεις στο Βαλτοτόπι, δύο στα Ρύζια και μια στο Πολύπετρο, και από 18 έως 28.12.2010, με δύο επισκέψεις σε κάθε χωριό. Οι περισσότερες συζητήσεις διεξήχθησαν σε σπίτια και καφεενία. Κατά την πρώτη περίοδο, οι πληροφορητές καλούνταν να απαντήσουν σε ερωτήσεις για τη γλώσσα και την καταγωγή τους. Στη δεύτερη περίοδο οι ερωτήσεις αφορούσαν τις πολιτικές γλωσσικής καταστολής και αφομοίωσης. Το τυχαίο δείγμα δεν είναι αναλογικό και στα τρία χωριά η πλειοψηφία των κατοίκων είναι ηλικιωμένοι, ενώ οι λίγοι νέοι άνδρες είναι περισσότεροι από τις νέες γυναίκες. Στους λόγους δυσαναλογίας του δείγματος προστίθεται η διστακτικότητα των γυναικών να λάβουν μέρος στην έρευνα. Το δείγμα αποτελείται από σαράντα ένα άτομα, έντεκα από τα Ρύζια, δεκαεννέα από το Βαλτοτόπι και έντεκα από το Πολύπετρο. Οι άνδρες αριθμούν τριάντα δύο συμμετοχές και οι γυναίκες εννέα. Η μέση ηλικία των πληροφορητών είναι τα 65,6 χρόνια. Το μορφωτικό επίπεδο είναι χαμηλό, αφού οι περισσότεροι είναι απόφοιτοι Δημοτικού ή των πρώτων τάξεών του, ενώ οι νεότεροι είναι απόφοιτοι Γυμνασίου ή και Λυκείου. Οι άνδρες πλειοψηφικά ασχολήθηκαν ή ασχολούνται με γεωργικά επαγγέλματα και οι γυναίκες με τα οικιακά.

Ο περιορισμένος χρόνος των επισκέψεων κατέστησε αδύνατη την με παρατήρηση επαλήθευση των απαντήσεων, όπου αυτό ήταν εφικτό, μολονότι χρησιμοποιήθηκαν διασταυρούμενες ερωτήσεις. Ωστόσο, δεν αποκλείεται οι απαντήσεις να είναι επηρεασμένες είτε από την αμφιβολία για το κίνητρο του ερευνητή είτε από κάποια εσωτερική ανάγκη απόκρυψης των προσωπικών αντιλήψεων και εμπειριών.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ

Η γλώσσα σήμερα και οι στάσεις απέναντί της

Αρχικά ας διευκρινίσουμε περιληπτικά την κατάσταση των τρακατρούκικων σήμερα. Από το δείγμα, μας δημιουργήθηκε η εντύπωση πως οι επαρκείς ομιλητές (fluent speakers)

των τρακατρούκικων περιορίζονται σε άτομα άνω των 68 ετών, ενώ βιολογικοί λόγοι μειώνουν τον αριθμό τους σταθερά. Ο νεότερος αρκετά αλλά όχι απόλυτα ικανός σε επίπεδο χρήσης ρέοντος λόγου στα τρακατρούκικα ήταν 50 ετών. Από το δείγμα ήταν ο μοναδικός σε αυτήν την ηλικία που μπορούσε να «συνεννοηθεί» στη γλώσσα. Η ικανότητα κατανόησης φθίνει παράλληλα με την ηλικία των πληροφορητών. Τα νεαρότερα άτομα γνωρίζουν μόνο κάποιες εκφράσεις ή και τίποτα απολύτως. Σχετικά με τη γεωγραφία της χρήσης της γλώσσας σήμερα, παρατηρούμε πως ακούγεται περισσότερο στο Πολύπετρο και λιγότερο στα Ρύζια και στο Βαλτοτόπι. Παρατηρείται λοιπόν απότομη μείωση των επαρκών ομιλητών της γλώσσας από τη δεύτερη στην τρίτη γενιά. Αυτό σημαίνει πως οι σημερινοί εβδομηντάχρονοι δεν έμαθαν τη γλώσσα στα παιδιά τους. Τα αίτια θα ανιχνευτούν στις μέσα στο χρόνο στάσεις και συμπεριφορές των πληροφορητών απέναντι στη γλώσσα, όπως αυτές εμφανίζονται στις απαντήσεις που δόθηκαν και τις αυθόρμητες εξιστορήσεις παρελθοντικών γεγονότων.

Κατά γενική ομολογία, αν και στο Κίζδερβεντ λειτουργούσε ελληνικό σχολείο από το 1884, το επίπεδο ελληνομάθειας των πρώτων προσφύγων ήταν χαμηλό. Οι ίδιοι, όταν τα παιδιά τους έμαθαν να μιλάνε ελληνικά, απέφευγαν να επικοινωνούν μαζί τους στα τρακατρούκικα «για να εξασκούνται οι ίδιοι στα ελληνικά» (Χ., 72).⁶ Παρά την ανάγκη εκμάθησης της ελληνικής, τα τρακατρούκικα ακούγονταν στο σπίτι, σε συζητήσεις ανάμεσα στους γονείς και στο δημόσιο χώρο ανάμεσα σε συνομήλικους και με αυτόν τον τρόπο η γνώση της γλώσσας μεταλαμπαδεύτηκε, σε διαφορετικά επίπεδα, και στα παιδιά τους. Ενώ δεν αναφέρεται οποιαδήποτε πίεση της πρώτης γενιάς προς τους νεότερους για απόρριψη των τρακατρούκικων, δεν υπάρχει ωστόσο ούτε παρότρυνση για εκμάθηση της γλώσσας. Αυτό που φαίνεται από τις αντιλήψεις για τη γλώσσα κάποιων γεννημένων στις δεκαετίες του 1930 και 1940 είναι πως το κύρος της υπέστη μείωση. Δηλώσεις όπως: «*Ρωτούσα τον παππού και μας έλεγε: γλώσσα είναι αυτή;*» (Σ., 49) ή «*Τρακατρούκικα σημαίνει γλώσσα μπερδεμένη*» (Β., 71) είναι ενδεικτικές της στάσης εκείνων των ανθρώπων απέναντι στη μητρική τους γλώσσα.

Τα συνήθη όργανα της γλωσσικής υποτίμησης είναι η εκπαίδευση, η κρατική γραφειοκρατία και ο στρατός.⁷ Αναφορικά με την εκπαίδευση, παρατηρούμε πως το μικρό αρχικά ποσοστό ελληνομάθειας επεκτάθηκε μέσω και της δημόσιας εκπαίδευσης. Δεδομένου όμως πως, με μια μόνο εξαίρεση, οι μεγαλύτεροι ηλικιακά του δείγματος είναι απόφοιτοι δημοτικού, κρίνεται πιθανό η όποια επαφή με την εκπαιδευτική πολιτική καταπολέμησης της ετερογλωσσίας να ήταν ήπια σε αυτές τις μικρές ηλικίες ή ακόμα και να έχει ξεθωριάσει ως ανάμνηση. Στα χρόνια του Εμφυλίου και αργότερα, κάποιιοι αναφέρουν πως η χρήση της γλώσσας ήταν απαγορευμένη, μια και «*όσοι μιλούσαν*

σλάβικα τους είχαν για κομμουνιστές» (Ζ., 68), απαγόρευση που έγινε σεβαστή από τους ομιλητές των τρακατρούκικων μόνο στις εκτός του χωριού συναναστροφές.

Η δεύτερη γενιά Κιζδερβενιωτών, επίσης δεν κατέβαλε κάποια προσπάθεια μετάδοσης της γλώσσας. Αντίθετα, είναι αυτή που αργότερα τη χρησιμοποίησε ως εσωτερικό και κρυφό κώδικα επικοινωνίας μεταξύ συνομηλίκων, «*σε μια δύσκολη στιγμή, για να μην καταλαβαίνουν τα παιδιά*» (Σ., 70), και σαν πείραγμα, «*για αστείο*» (Γ., 72), στις μεταξύ συνομηλίκων συναναστροφές. Οι σημερινοί νέοι μαρτυρούν πως οι παππούδες και οι γιαγιάδες τους, χρησιμοποιούν κρυπτολαλικά μεταξύ τους τα τρακατρούκικα, παρενθετικά σε έναν κυρίως ελληνικό λόγο, για να ανταλλάξουν μυστικές πληροφορίες και κριτικές που δεν επιθυμούν να γνωστοποιηθούν στα νεότερα μέλη της οικογένειας. Και πάλι, πλην ενός πληροφορητή, το δείγμα από τη δεύτερη γενιά απαρτίζεται από απόφοιτους δημοτικού, ικανούς ομιλητές των ελληνικών από την παιδική ηλικία, οι οποίοι δεν μας πληροφορούν για αναφορές των δασκάλων τους σε θέματα γλωσσικής ετερότητας. Εδώ είναι χρήσιμη η μαρτυρία συνταξιούχου δασκάλου, που μας πληροφορεί πως «*ναί μεν η γλώσσα ήταν και πάλι απαγορευμένη, αλλά η απαγόρευση αυτή αφορούσε περισσότερο το χωροφύλακα και τον αξιωματικό, ενώ στο δημοτικό σχολείο η στάση των δασκάλων απέναντι στη γλώσσα επηρεαζόταν περισσότερο από τη δική τους αίσθηση «εθνικοφροσύνης», παρά από τις ντιρεκτίβες του Υπουργείου*» (Χ., 72).

Από το δείγμα επιβεβαιώνεται πως από τη γενιά των γεννημένων στη δεκαετία του 1960 και έπειτα η ικανότητα κατανόησης είναι αρκετά μειωμένη και φθίνει στις ακόμα μικρότερες ηλικίες, όπου η όποια ικανότητα κατανόησης της γλώσσας οφείλεται στην προσωπική περιέργεια, που ικανοποιείται όχι από τους γονείς, αλλά από τους παππούδες. Δεν είναι τυχαίο πως, ενώ όλοι οι πληροφορητές που γεννήθηκαν τη δεκαετία του 1960, αν και δεν μπορούν να μιλήσουν τη γλώσσα, έχουν αναπτύξει κάποιο συναισθηματικό δέσιμο με αυτήν, η μοναδική απόφοιτη γυμνασίου αναφέρει πως «*Είχα αρνητική προδιάθεση απέναντι στη γλώσσα. Ήταν τα χρόνια της χούντας. Δεν με ξένιζαν οι γονείς μου. Εγώ ήμουν αρνητική.*» (Ι., 48). Τη στάση της αποδίδει σε σχετικές αναφορές από το σχολείο: «*Οι γλωσσικοί ιδιωτισμοί θα μας βγούνε σε κακό, μας έλεγαν στο σχολείο*». Σχετικά, στο δεύτερο βιβλίο για τους Κιζδερβενιώτες, που κυκλοφορεί το 1967, ακριβώς δηλαδή στα χρόνια που αναφερόμαστε, ο συγγραφέας όχι μόνο δεν προβαίνει σε κάποια προσπάθεια διάσωσης του κύρους της γλώσσας, αλλά, αντίθετα, έμμεσα ψέγει τους συντοπίτες του για την μέχρι τότε επιβίωσή της, αναφέροντας πως «*Από το έτος 1884 [...] ήρχισε σιγά-σιγά να ομιλείτε εις το σχολείον η ελληνική γλώσσα ταχέως και μεταξύ των αρρένων κατοίκων χωρίς, δυστυχώς ή ευτυχώς, να λείψη ομιλουμένη και η μητρική μας γλώσσα μέχρι σήμερα*».⁸ Η

υποτίμηση της γλώσσας είναι στο σημείο αυτό ξεκάθαρη και συνδέεται άμεσα, κατά την άποψή μας, με την όξυνση της καταστολής της γλωσσικής ετερότητας επί επταετίας.⁹

Προέλευση γλώσσας και καταγωγή

Οι Κιζδερβενιώτες συγγραφείς δεν συμφωνούν ως προς τη σύνθεση της γλώσσας τους.¹⁰ Παρά το γεγονός ότι τα τρακατρούκικα είναι μια τυπική σλάβικη γλώσσα, κατά τους Παπαδόπουλο και Βερβερίδη αποτελούνται από 40% «αραβοπερσοτουρκικά», 40% «σερβορωσοβουλγαρικά», 15% ελληνικά και 5% αρβανίτικα.¹¹ Κατά τον Πανδικίδη από 20% ελληνικά, 30% τουρκικά και 50% σλαβικά, τα οποία διαχωρίζει από τα βουλγαρικά.¹² Η σύγχυση αυτή αντικατοπτρίζεται και στους πληροφορητές, που προσθέτουν ότι υπάρχουν και λέξεις αρμένικες, αγγλικές, λατινικές.

Στην ερώτηση πώς προέκυψε μια τόσο σύνθετη γλώσσα, οι απαντήσεις ποικίλουν. Κάποιοι υιοθετούν την άποψη πως πρόκειται για συνειδητή επιλογή «αλλοίωσης» της γλώσσας, προκειμένου οι πρόγονοί τους να συνεννοούνται μεταξύ τους χωρίς να γίνονται αντιληπτοί από τις οθωμανικές αρχές. Συγκεκριμένα: «*Αυτοί έβγαλαν τη δική τους γλώσσα για να μην τους καταλαβαίνουν οι Τούρκοι. Έχει πέντε-έξι γλώσσες μέσα*» (Ε., 49)· «*Οι πρόγονοι βρέθηκαν σε μια κατάσταση εντός της οποίας έπρεπε να αναπτύξουν κώδικες επικοινωνίας για να επιβιώνουν καλύτερα*», συμπληρώνοντας πως «*πιθανόν οι περισσότεροι να είναι σλαβικής καταγωγής*» (Ε., 55)· «*Είναι γλώσσα επικοινωνίας με τους δικούς μας. Για να ξεφεύγουν από τους Τούρκους*» (Χ. και Α., 65 και 78 αντίστοιχα).

Το ίδιο περίπου περιεχόμενο έχουν οι περισσότερες από τις απαντήσεις. Στο βιβλίο του Πανδικίδη, που χαιρεί εκτίμησης από τους πληροφορητές, διαβάζουμε: «Επειδή η ελληνική φανατικότητα των Αχριδινών (εννοείται προγόνων) τόσον κατά των Βουλγάρων όσον και κατά των Τούρκων εκαυτοκαταστράφη επικίνδυνος και ως εκ τούτου εξετασθέντες μετεφέρθησαν, ως προελέχθη, εις το Κης Χαν [...] ως εξόριστοι και αιχμάλωτοι εφοβούντο μήπως πουληθούν μεσ' στην Αραβία και –ου μόνον τον κεφαλικόν φόρον– αλλά το ανυπόφερτον παιδομάζωμα και ως ξένοι εις ξένη γην απεφάσισαν από κοινού, ως καμουφλάρισμα, να αλλάξουν την αγαπητήν Ελληνικήν των γλώσσαν [...]».¹³ Ενώ αλλού λανθάνει, εδώ εμφανίζεται καθαρά η αντίληψη της αρχικής ελληνοφωνίας.¹⁴

Άλλες απόψεις για την προέλευση της γλώσσας σχετίζονται με την καταγωγή των προγόνων. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η άποψη πληροφορητή, ο οποίος, με μια μικρή ενόχληση, δίνει λύση στο πρόβλημα της δημιουργίας της γλώσσας και της καταγωγής ως εξής: «*Ήταν Έλληνες που έμαθαν τα σλάβικα επειδή ζούσαν ανάμεσά τους*» (Ζ., 68). Τη θέση του ενισχύει με την άποψη περί ηπειρώτικης ή αλβανικής καταγωγής των προγόνων, που εξηγεί και την, κατά τον πληροφορητή, ύπαρξη αρβανίτικων λέξεων στη

γλώσσα και την αρβανίτικη προφορά. Η αναφορά της αλβανικής καταγωγής έχει μόνο γεωγραφικό περιεχόμενο. Σε καμία περίπτωση δεν αναγνωρίζεται εθνολογική σχέση με τους Αλβανούς. Επιπρόσθετα, σε βιβλιόριο γνωστό στους πληροφορητές επιχειρείται η απόδειξη της ελληνικότητας των κατοίκων της μεσαιωνικής Αλβανίας με αναφορές σε γεωγράφους, ιστορικούς, ακόμα και στον εθνικό ήρωα της Αλβανίας Γεώργιο Καστριώτη, ο οποίος συνδέεται με τους Μακεδόνες και τον Μέγα Αλέξανδρο.¹⁵

Μια τρίτη και τελευταία άποψη συνδέει τη «δημιουργία» της γλώσσας με τη γεωγραφική θέση του Κιζδερβεντ, στον εμπορικό δρόμο Κωνσταντινούπολης–Βαγδάτης και την ύπαρξη του μεγάλου κανιού, του πυρήνα γύρω από τον οποίο δημιουργήθηκε και η κωμόπολη (Χ., 72). Σύμφωνα με τον πληροφορητή –και τους Κιζδερβενιώτες συγγραφείς– τα παραχωρηθέντα από το Σουλτάνο προνόμια για τους κατοίκους της περιοχής προκάλεσαν οικογένειες από διάφορα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να εγκατασταθούν εκεί. Οι ετερόγλωσσοι πληθυσμοί, με το πέρασμα του χρόνου, συνέθεσαν τα τρακατρούκικα και, επομένως, «*η γλώσσα δεν προσδιορίζει καταγωγή*».

Η απόρριψη της γλώσσας ως προσδιοριστικής της καταγωγής αποτελεί πεποίθηση της πλειοψηφίας των πληροφορητών. Όλοι, πλην ενός, δέχονται την ομοιότητα των τρακατρούκικων με κάποια σλάβικη γλώσσα, η οποία χαρακτηρίζεται ως «σλάβικα», «βουλγάρικα», «μακεδονίτικα», «ντόπια», «ρωσικά» και «σκοπιανά». Επίσης, η πλειοψηφία δέχεται πως από μία συνομιλία μεταξύ σλαβόφωνων, κυρίως της Ελλάδας, καταλαβαίνει από κάποιες λέξεις μέχρι ολόκληρη τη συζήτηση, ανάλογα με την ηλικία του πληροφορητή, με τους πιο ηλικιωμένους να δηλώνουν ότι μπορούν να συνεννοηθούν και με κατοίκους της ΠΓΔΜ. Η ικανότητα αυτή δεν προβληματίζει τους πληροφορητές για την καταγωγή τους, όπως φαίνεται και από τις εξηγήσεις που παρουσιάστηκαν προηγουμένως για τη δημιουργία της γλώσσας.

Το πρόβλημα της καταγωγής απασχόλησε τους Κιζδερβενιώτες μελετητές και λύθηκε με την παράθεση στη βιβλιογραφία τους διαφόρων «ιστορικών» στοιχείων, τα οποία συνάντησαν την αποδοχή των πληροφορητών και επαναλαμβάνονται από αυτούς. Τα βιβλία αυτά είναι για τους πληροφορητές η μοναδική πηγή «γνώσης» για το «αχριδινό παρελθόν», με το οποίο θα ασχοληθούμε πρώτα. Γίνεται προσπάθεια ένταξης των Κιζδερβενιωτών στο «εθνικό» σύνολο και απομάκρυνσης οποιασδήποτε συσχέτισης με ό,τι σλαβικό, δεδομένης της γλωσσικής συγγένειας και της αποδοχής της Αχρίδας ως τόπο προέλευσης τουλάχιστον μιας μειοψηφίας των προγόνων. Ακόμη και η αριθμητική μείωση των προερχομένων από την Αχρίδα είναι ενδεικτική της τάσης υποβάθμισης της υποψίας προέλευσης από μία σλαβόφωνη χώρα. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η αντίδραση που προκάλεσε η επιλογή του τίτλου «Ροκατζήδες»

από τον Νίκο Βερβερίδη για το βιβλίο του, που παραπέμπει στο σλαβικό «ρόκοφ», λέξη που επαναλάμβαναν οι Κιζδερβενιώτες και σημαίνει «είπα».¹⁶

Οι πληροφορητές δέχονται πλειοψηφικά πως από την Αχρίδα «*Ξεκινά η γενιά*» (Β., 75), «*η φλέβα*» (Σ., 50), «*οι ρίζες της φυλής μας*» (Σ., 70). Παράλληλα, πολλοί αναφέρονται στο μειοψηφικό ποσοστό εκπροσώπησης των Αχριδινών στο σύνολο των κατοίκων του Κιζδερβεντ. Για την εθνική συνείδηση αυτών των ανθρώπων, οι πληροφορητές παραπέμπουν στη βιβλιογραφία. Σε αυτήν οι «αποδείξεις» της ελληνικότητάς τους είναι άλλοτε αυθαίρετες,¹⁷ και άλλοτε παρουσιάζονται με επιστημονικοφανή τεκμηρίωση.¹⁸

Για την καταγωγή, έμφαση δίνεται στη Μικρά Ασία και στο Κιζδερβεντ, που χαρακτηρίζεται ως «*πατρογονική εστία*» (Χ., 72, Α., 78, Σ., 55, Κ., 38), «*τόπος καταγωγής*» (Χ., 65), «*πατρίδα*» (Σ., 70, Α., 78, Σ., 55, Δ., 28, Ζ., 68), «*τα μέρη των παππούδων και των γιαγιάδων*» (Β., 75, Ι., 48), «*το χωριό*» (Σ., 70) ή περιγράφεται ως ο τόπος που έζησαν οι πρόγονοι (Σ., 49, Σ., 50). Ως εκ τούτου, η πλειοψηφία των πληροφορητών επιλέγει για τον αυτοπροσδιορισμό της τον γεωγραφικό όρο «Μικρασιάτης» για να συστηθεί απέναντι σε κάποιον ξένο. Όταν όμως ο συνομιλητής είναι από τη γειτονική στο χωριό περιοχή, η επιλογή γίνεται περίπου στο ίδιο ποσοστό ανάμεσα στις ομάδες «Τρακατρούκης» ή «Ρόκατζης» και «Μικρασιάτης» ή «Κιζδερβενιώτης». Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η ορθότητα των όρων της πρώτης ομάδας είναι, πλέον, υπό αμφισβήτηση. Επομένως, τους όρους «Τρακατρούκης» ή «Ρόκατζης» χρησιμοποιούν όσοι επιμένουν στην ορθότητά τους ή δεν γνωρίζουν τη σχετική αμφισβήτηση. Ακολουθως, τους όρους «Μικρασιάτης» ή «Κιζδερβενιώτης» επιλέγουν οι ενήμεροι και σύμφωνοι με την απόρριψη των όρων της πρώτης ομάδας.

Η συλλογική μνήμη ανακαλεί «αποδείξεις» της ελληνικής συνείδησης των κατοίκων του Κιζδερβεντ. Αναφέρεται πως το χωριό είχε, από το 1884, ελληνικό σχολείο. Επίσης, συχνά ακούσαμε πως ο Ρήγας Φεραίος επισκέφτηκε το χωριό και ενισχύθηκε χρηματικά για τον αγώνα του. Τα βιβλία που μελετήσαμε αναφέρουν την επίσκεψη του Ρήγα, χωρίς να την τεκμηριώνουν ιστορικά. Ενώ σε μια περίπτωση εμπλουτίζεται με λεπτομέρειες,¹⁹ σε άλλη αντίθετα τίθεται εν αμφιβόλω.²⁰ Σημαντικό είναι πως η «ανάμνηση» αυτή, αληθινή ή φανταστική, εντάσσεται στα μέσα με τα οποία οι Κιζδερβενιώτες συμμετέχουν στην *εθνική παλιγγενεσία* και ενισχύουν «ιστορικά» την αίσθηση του ανήκειν στο ελληνικό έθνος.

Αυτή η αίσθηση σήμερα είναι αναμφισβήτητη στους Κιζδερβενιώτες. Η γλώσσα δεν έχει βαρύνουσα σημασία στην αντίληψη των πληροφορητών ως σημαντικό εθνικό χαρακτηριστικό. Λειτουργεί μόνο ως απόδειξη της επιτηδειότητας των Κιζδερβενιωτών, που «ανακάλυψαν» αυτόν τον κώδικα και τον χρησιμοποίησαν σε δύσκολες εποχές

και κρίσιμες συνθήκες, από την εγκατάσταση στη Βιθυνία, έως και τους Βαλκανικούς Πολέμους, όταν Κιζδερβενιώτες αιχμαλωτίστηκαν από Σέρβους και αφέθηκαν ελεύθεροι, σύμφωνα με την αφήγηση που κυριαρχεί, αφού κάταφεραν να συνεννοηθούν μαζί τους.²¹ Ως προσδιοριστικά στοιχεία της ελληνικής τους ταυτότητας προβάλλονται η εθνική συνείδηση, η παιδεία και η συμμετοχή στους αγώνες του έθνους. Παρατηρούμε όμως πως, έχοντας ξεκαθαρίσει την υπόθεση της δικής τους καταγωγής, χρησιμοποιούν τη γλώσσα για να προσδιορίσουν αντιθετικά μια άλλη γλωσσική ομάδα με την οποία βρίσκονται σε επαφή, τους ντόπιους σλαβόφωνους. Αν και έχουμε μόνο μια σχετική αναφορά, αυτή είναι ιδιαιτέρως βαρύνουσα, καθώς ο πληροφορητής διατηρεί καφενείο στα Ρύζια, όπου περίπου το ένα τρίτο των κατοίκων είναι ντόπιοι. Μας πληροφορεί πως στο καφενείο του, που δέχεται πελάτες, κυρίως τους νεότερους, από όλο το χωριό «*οι Μικρασιάτες, καμιά φορά, σε κάποιον καυγά ή για πλάκα, λένε τους ντόπιους «Βούλγαρους»*» (Κ., 38). Το γεγονός αυτό καταδεικνύει τη σύγχρονη εσωτερική απενεχοποίηση των τρακατρούκικων από τους απογόνους κυρίως των ομιλητών τους, ύστερα από πολλά χρόνια ήπιας –όπως διατηρείται στη συλλογική μνήμη– απαγόρευσής τους. Οι νέοι άνθρωποι σήμερα δείχνουν μικρό ενδιαφέρον για τα τρακατρούκικα, ενώ αντίθετα μελετούν και ρωτούν τους μεγαλύτερους για τον τόπο που αισθάνονται ως προγονική εστία, το Κιζδερβεντ της Μικράς Ασίας, το οποίο εξάλλου έχουν επισκεφτεί πολλοί τα τελευταία χρόνια.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: Η ΑΝΑΜΝΗΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗΣ ΚΑΙ ΑΦΟΜΟΙΩΣΗΣ

Η εμπειρία της απαγόρευσης

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση των απαντήσεων, είναι αναγκαία μια σύντομη ανασκόπηση των μέτρων καταστολής της σλαβοφωνίας, τα οποία, από μια ευρεία γκάμα πολιτικών αφομοίωσης της γλωσσικής ετερότητας²² που εφαρμόστηκαν συνολικά στη Μακεδονία,²³ εντοπίζονται και στην Παιονία, προκειμένου να διαπιστωθεί αν και κατά πόσο διατηρείται σήμερα η ανάμνησή τους και με τι πρόσημο συνοδεύονται.

Στην «εθνική πρόκληση»,²⁴ που αποτελούσε η απόκλιση από το πρότυπο του ελληνόφωνου ορθόδοξου Έλληνα των αρχών του 20ού αιώνα, προστέθηκε η κομμουνιστοφοβία του Μεσοπολέμου. Ως αποτέλεσμα, τα μέτρα καταστολής της σλαβοφωνίας εντατικοποιήθηκαν κατά τη μεταξική περίοδο. Αναπτύχθηκαν πυκνά δίκτυα αντιπροσώπευσης της κεντρικής εξουσίας, που έφεραν τον έλεγχο και την καταστολή στις σλαβόφωνες περιοχές, όπως επίσης και την επίσημη γλώσσα στα χείλη μεγάλου μέρους των σλαβόφωνων, αφού λειτούργησαν νέοι σταθμοί χωροφυλακής και νυχτερινά σχολεία ελληνικών για ενήλικες.

Ωστόσο, είναι σαφές πως τα εξαγγελόμενα μέτρα και οι πολιτικές δεν εφαρμόστηκαν παντού και με την ίδια ένταση.²⁵

Ειδικότερα στην Παιονία, κατά τη μεταξική περίοδο, εφαρμόστηκαν μέτρα που στόχευαν στην πάταξη της ετερογλωσσίας. Αυτό μαρτυρά επιστολή του Μαΐου 1939 ενός εθνικόφρονος πόντιου γυμναστή από τη Γουμένισσα, που απέχει μόλις δέκα χιλιόμετρα από το Πολύπετρο και είκοσι έως είκοσι πέντε χιλιόμετρα από τα Ρύζια και το Βαλτοτόπι. Ο εκπαιδευτικός απευθύνεται στον ίδιο τον Μεταξά για να παραπονεθεί για τη χαλάρωση των «σωτηρίων μέτρων» που το καθεστώς είχε λάβει «ενάντια στην ετερογλωσσία».²⁶ Επιπλέον, την ίδρυση σχολείου ελληνικών για ενήλικες στο Πολύπετρο πληροφορούμαστε από μέλη του δείγματος (Δ., 85 και Π., 94), οι οποίοι όμως δεν είναι σαφείς για τη διάρκεια λειτουργίας του.

Η προσπάθεια εξάλειψης της σλαβοφωνίας συνεχίστηκε μεταπολεμικά. Χαρακτηρίζει την περίοδο του Εμφυλίου και συνέβαλε στη φυγή πολλών σλαβόφωνων της Παιονίας εκτός Ελλάδας, όπως προέτρεπαν συνθήματα σε τοίχους στη Γουμένισσα και στο Κιλκίς.²⁷ Στη δίνη του Εμφυλίου, οι «βουλγαρόφωνοι» λογίζονται συλλήβδην ως «βουλγαρόφρονες» ή/και κομμουνιστές, με τους κρατικούς και παρακρατικούς νέους «μακεδονομάχους» να ασκούν αφόρητη πίεση στους σλαβόφωνους πληθυσμούς της Μακεδονίας.

Τα επόμενα χρόνια εισήχθησαν «ήπια» μέτρα γλωσσικής αφομοίωσης μέσω ενός συστήματος εκπαίδευσης και απασχόλησης των παιδιών και των νέων, προκειμένου να μειωθεί ο χρόνος παραμονής τους στο ετερόγλωσσο οικογενειακό περιβάλλον και παράλληλα να ενδυναμωθεί η «ορθόδοξη» εθνική και θρησκευτική συνείδηση, χωρίς ωστόσο να αδρανήσει το κρατικό και παρακρατικό σύστημα καταστολής. Νηπιοτροφεία, πρόσκοποι και Κέντρα Νεότητας εμφανίστηκαν και στην Παιονία, όπου το 1967 προβλέπεται η ίδρυση Κέντρων Νεότητας σε δύο σλαβόφωνα και ένα βλάχικο χωριό της επαρχίας.²⁸ Η ένταση του γλωσσικού εξελληνισμού της Μακεδονίας συνεχίστηκε σταδιακά μειούμενη, με το 1981 να συνιστά τομή.²⁹

Στο σημείο αυτό στρεφόμαστε στο δείγμα για να διαπιστώσουμε σε ποιο βαθμό και πώς η πολιτική αυτή έγινε αντιληπτή και αν διατηρείται ως ανάμνηση σήμερα. Οι μισοί από τους πληροφορητές γνωρίζουν πως ήταν κάποτε απαγορευμένη η χρήση των τρακατρούκικων. Από την άλλη, κάποιοι από εκείνους που δεν γνωρίζουν για την απαγόρευση δηλώνουν πως «Δεν απαγορευόταν» (Φ., 79, Σ., 78 και Σ., 48), ενώ κάποιοι άλλοι αφήνουν ανοικτό το ενδεχόμενο να ίσχυε κάποιο μέτρο που οι ίδιοι δεν αντιλήφθηκαν, με απαντήσεις όπως: «Εμείς μιλούσαμε. Οι πιο ηλικιωμένοι ελληνικά με το ζόρι» (Κ., 75) ή «Ποτέ δεν άκουσα να απαγορευτεί η δικιά μας γλώσσα» (Ι., 72). Από τους δεκαεννέα Βαλτοτοπινούς, μόνο ένας (Β., 76) δήλωσε

γνώστης της απαγόρευσης. Από αυτούς που απάντησαν θετικά στην ερώτηση «Γνωρίζετε πως η χρήση των τρακατρούκικων ήταν απαγορευμένη;», κάποιοι παρέχουν πρόσθετες πληροφορίες για την περίοδο και τις αιτίες της απαγόρευσης λόγους, –τις οποίες θα παραθέσουμε αργότερα–, καθώς και για τη μέθοδο που αυτή εφαρμόστηκε [?], με απαντήσεις όπως: «Αν συμμαθητής έλεγε πως κάποιος στο σπίτι μιλούσε σλάβικα, υπήρχε αυστηρότητα» (Χ., 81)· «Ακουστά από τους παλιούς ότι τα τμήματα έκαναν παρατηρήσεις» (Θ., 67) και «Από σπίτι σε σπίτι γυρνούσανε. Προπολεμικά. Μέσα στα σπίτια φοβόμασταν να μιλάμε. Από τα τζάμια παρακολουθούσανε» (Π., 94).

Αυτοί που παραθέτουν κάποιο λόγο για την απαγόρευση των τρακατρούκικων είναι ακόμη λιγότεροι, αλλά αφήνουν να φανούν και κάποιες αξιολογικές κρίσεις για τη σχετική πολιτική. Συνδυαστικά με την προηγούμενη ερώτηση, πλειοψηφούν οι απαντήσεις που τονίζουν την ανάγκη εκμάθησης των ελληνικών: «Ήταν μια γλώσσα που δεν επιτρεπόταν. Δεν έπρεπε να μάθουν τα παιδιά τη γλώσσα αυτή» (Β., 76)· «Να μιλάνε ελληνικά όλοι. Δεν τους παρεξηγώ. Από ένα μέρος ήταν καλό. Ελληνικά να μάθουν τα παιδιά» (Α., 84)· «Για να αφήσουμε τη γλώσσα» (Π., 94) ή και με παράλληλη θεώρηση της δικιάς τους γλώσσας ως «ξένης», όπως «Η γλώσσα είναι σλάβικη. Τούρκικα έχει», και «Για εθνικούς λόγους. Για να μάθουν να μιλάν ελληνικά» (και στις δύο απαντά ο Δ., 85). Επιπλέον, υπάρχουν και απαντήσεις που συνδέουν την απαγόρευση με την ανελευθερία που χαρακτηρίζει τα δικτατορικά καθεστώτα.

Και πάλι οι μισοί των πληροφορητών γνωρίζουν ποιοί άλλοι πληθυσμοί απαγορευόταν να μιλήσουν τη γλώσσα τους. Η απάντηση που κυριαρχεί είναι «οι ντόπιοι», ενώ ένας πληροφορητής (Ι., 72) με την απάντησή του «Οι σλαβόφωνοι» διαχωρίζει τους Κιζδερβενιώτες από τους υπόλοιπους σλαβόφωνους. Αναφορικά με τη χρονική διάρκεια απαγόρευσης της γλώσσας, οι περισσότεροι, πλην δύο που θεωρούν γενικά τα δικτατορικά καθεστώτα ως εχθρικά σε αλλόγλωσσους και ενός που συνδέει την πολεμική έναντι των τρακατρούκικων με την εχθρική αντιμετώπιση των προσφύγων από τους ντόπιους, απαντούν πως αυτή περιορίζεται στην τετραετία 1936-1940. Είναι επίσης ενδιαφέρουσες κάποιες από τις απαντήσεις αυτών που δηλώνουν πως δεν γνωρίζουν την εφαρμογή πολιτικής κατά της ετερογλωσσίας. Συγκεκριμένα, και πάλι δύο Βαλτοτοπινοί θεωρούν πως «Ο καθένας είχε ελευθερία» (Κ., 75) και «Ελεύθερα ήταν» (Π., 78), ενώ ένας (Θ., 67) μας πληροφορεί πως «Τους ντόπιους τους έκαναν παρατηρήσεις. Οι δικοί μας ήταν πιο κοντά με την αστυνομία».

Στην ερώτηση που αφορά τους λόγους απαγόρευσης της σλαβοφωνίας στην Ελλάδα οι περισσότεροι αναφέρουν την ανάγκη ο πληθυσμός της Ελλάδας να μιλάει τα ελληνικά για ποικίλους λόγους: «Ήρθαμε στην Ελλάδα και δεν επιτρέπεται να μιλάμε άλλη γλώσσα. Και να με ρωτήσεις,

δεν θέλω να τη μιλάω» (Π., 94), «Καλό είναι οι Έλληνες απανταχού της Ελλάδος να μιλάνε ελληνικά. Δεν είναι ευχάριστο να έρθει ένας ξένος και να νομίζει πως είναι σε ξένο κράτος» (Α., 84), όπου η αναφορά σχετίζεται με τη θετική αξιολόγηση της γλωσσικής ομοιογένειας στην ελληνική επικράτεια, ενώ σε μια απάντηση οι ετερόγλωσσοι παρουσιάζονται να συμφωνούν με την ανάγκη εγκατάλειψης της γλώσσας τους: «Επειδή ζούσαν μέσα στην Ελλάδα, έπρεπε να ξέρουν να μιλάνε ελληνικά. Και η άποψη του κόσμου αυτή ήτανε» (Ι., 72). Σε μια περίπτωση δε, πληροφορητής (Β., 76) απαντά σαν να επιβάλει ο ίδιος την ελληνοφωνία, ως το ίδιο το κράτος: «Εφόσον ήρθατε από εκεί ως Έλληνες, δεν έπρεπε να μιλάτε άλλη γλώσσα. Σχολείο όλοι για να μάθετε ελληνικά». Υπάρχουν επίσης απαντήσεις που εκδηλώνουν τον φόβο δημιουργίας μειονότητας, όπως: «Ένωθαν κάποιο κίνδυνο. Προφανώς δεν ήθελαν συνειδητά να αναπτυχθεί ένα είδος μειονότητας. Υπάρχουν όμορες χώρες με συμφέροντα και δεν ήθελαν να υπάρχει κάποιος θύλακας που θα βοηθούσε τέτοια σχέδια» (Σ., 48).

Πέρα από τις δηλώσεις συμφωνίας ή διαφωνίας με την απαγόρευση, υπάρχουν και εκείνοι που την κρίνουν από την αποτελεσματικότητά της είτε θετικά: «Τα εγγόνια μου δεν μιλάνε αυτήν τη γλώσσα» (Α., 84) είτε αρνητικά: «Εμείς συνεχίζαμε να μιλάμε» ή «Εμείς συνεχίζαμε να έχουμε αυτήν την παράδοση. Το κράτος ήθελε να μην μιλάμε» (και τις δύο απαντήσεις δίνει ο Β., 76). Σε άλλες περιπτώσεις χαρακτηρίζεται ως άδικη, αφού οι ίδιοι ένιωθαν Έλληνες, λάμβαναν μέρος στην ελληνική παιδεία και στους εθνικούς αγώνες: «Δεν ήταν ότι πίστευαν σε κάτι. Και εκεί (ενν. στο Κίζδερεβεντ) Έλληνες ήταν και εδώ. Πολέμησαν για την Ελλάδα. Είχαν σχολεία ελληνικά» (Δ., 85) και «Την ελληνικότητά μας την είχαμε αποδεδειγμένη, όχι από εδώ, από εκεί (ενν. από το Κίζδερεβεντ)» (Φ., 39). Ωστόσο, παρά την αποδεδειγμένη ελληνικότητα υπάρχει, ακόμη και τώρα, ο κίνδυνος, αφού «[δη]μιουργούνται παρεξηγήσεις. Μας περνάνε για Βούλγαρους» (Δ., 85). Αρκετοί εστιάζουν στη μειωμένη χρησιμότητα των τρακατρούκικων και στην αντίστοιχη αξία των ελληνικών, προκειμένου για τη μόρφωση και την κοινωνική ανέλιξη των παιδιών τους: «Η νεολαία δεν θα μπορούσε να αρθρώσει λέξη ελληνική» και «Τα τρακατρούκικα και τα σλάβικα που απαγορεύτηκαν ζημιά δεν μας κάνανε. Στην παιδεία τα παιδιά μας μπερδεύοντουσαν. Τα εγγόνια μου σπούδασαν. Αν συνεχίζαμε τα τρακατρούκικα, θα ήταν καθυστερημένα τα παιδιά μας» ή «Στραβά θα ήταν τα παιδιά» (και τις τρεις απαντήσεις δίνει ο Α., 84). Εξάλλου και οι ίδιοι δεν προσπάθησαν να μεταδοθεί η γλώσσα στις επόμενες γενιές: σύμφωνα με πληροφορητή (Δ., 85): «Δεν μας κακοφαίνεται. Κι εμείς τα παιδιά μας δεν τα μάθαμε τη γλώσσα», οπότε και δικαιολογείται η εξάλειψη της χρήσης της σε όφελος της ελληνικής: «Διότι ήταν μια γλώσσα που δεν μπορούσε να συνεννοηθεί κανείς» (Β., 76).

Όσον αφορά την πιθανότητα το κίνητρο της απαγόρευσης να ήταν η πεποίθηση των εμπνευστών της πως έλειπε η ελληνική συνείδηση γενικά από τους σλαβόφωνους, οι πληροφορητές διαχωρίζουν εξ αρχής κατηγορηματικά τους ίδιους από τους υπόλοιπους σλαβόφωνους: «Εμείς δεν είμαστε σλαβόφωνοι» (Φ., 39). Η πλειοψηφία βρίσκει ισχυρή την πιθανότητα η δυσπιστία του κράτους για την αφοσίωση των ντόπιων να ήταν ο λόγος δίωξης της γλώσσας τους, με απαντήσεις όπως: «Είχαν βγάλει και βουλγάρικες ταυτότητες» (Π., 75): «Ήθελαν να έρθουν οι Βούλγαροι» (Β., 76). Λίγοι είναι όμως εκείνοι που πιστεύουν πως οι ντόπιοι σλαβόφωνοι δεν είχαν ελληνική συνείδηση.

Από το δείγμα προκύπτει πως μόνο δύο δέχτηκαν επίπληξη επειδή μιλούσαν τρακατρούκικα. Στο στρατό, «Ένας Κρητικός λοχαγός μου είπε: «ρε παλιοβούλγαρε!» Καθυστερημένος ήταν» (Π., 78), και στο σχολείο, «Ένας δάσκαλος, Πόντιος ήταν. Πατριώτης ήταν» (Α., 84), που με την τελευταία πρόταση δικαιολογεί την πρόθεση του δασκάλου. Δύσκολα όμως θα μπορούσαν οι πληροφορητές μας να έχουν και άλλες εμπειρίες, αφού οι περισσότεροι είναι αγρότες με μειωμένη επαφή με κρατικούς φορείς, ενώ και στο σχολείο φοίτησαν μέχρι το δημοτικό ή ούτε καν το τελείωσαν.

Εκτός σχολείου, στο οικείο περιβάλλον του χωριού, η συντριπτική πλειοψηφία των ηλικιωμένων του δείγματος εξακολούθησε να μιλά τα τρακατρούκικα χωρίς συνέπειες. Πολλοί μιλούσαν τη γλώσσα και εκτός χωριού, αλλά παρενεθικά σε έναν κυρίως ελληνικό λόγο, κυρίως για να αστειευτούν, ενώ δύο (Χ., 81 και Α., 78), παραδέχονται πως το έκαναν «Παράνομα» ή «Κρυφά από τους άλλους», αντίστοιχα. Η παρουσία ξένων στο χωριό δεν φαίνεται να εμπόδιζε τη χρήση της γλώσσας από το μεγαλύτερο μέρος του δείγματος, τουλάχιστον κρυπτολαλικά, είτε για να μην καταλάβει ο επισκέπτης κάποιο σχόλιο για τον ίδιο,³⁰ είτε για να κρατηθεί κρυφό κάποιο μυστικό. Δεν συνέβαινε όμως το ίδιο παρουσία κάποιου ένστολου, τουλάχιστον για τους μισούς του δείγματος, κυρίως «επί Μεταξά» (Δ., 85) και «Στις δικτατορίες» (Α., 84), αφού όπως παραδέχεται κάποιος (Σ., 78) «Φοβόμασταν». Δύο πληροφορητές (Χ., 81 και Β., 76) αναφέρουν περιστατικά όπου: «Σε ανάκριση, τη δεκαετία το «60, διοικητής χωροφυλακής παρεξηγήθηκε επειδή ο άλλος δεν ήξερε ελληνικά» και «Μας έκαναν και παρατήρηση. «Αυτά κόψτε τα. Είμαστε στην Ελλάδα. Δεν είμαστε στην Τουρκία, μας έλεγαν». Είναι χαρακτηριστικό πως καμία από τις γυναίκες του δείγματος δεν απέφυγε ποτέ να μιλήσει τρακατρούκικα μπροστά σε εκπρόσωπο του κράτους.

Η ευθύνη για την εγκατάλειψη της γλώσσας αποδίδεται στη μειωμένη χρηστικότητά της στην Ελλάδα και στη δυσκολία της: «Είναι δύσκολη γλώσσα. Κανείς άλλος στο κόσμο δεν τη μιλούσε και έπρεπε να την ξεχάσουμε. Δεν έχει μέλλον στη ζωή των παιδιών και των εγγονών μας» (Β.,

76) και «Αφού είμαστε στην Ελλάδα μέσα, δεν χρειάζοταν η γλώσσα» (Δ., 85). Επίσης, το μερίδιο ευθύνης που από αρκετούς βαραίνει τις νεότερες γενιές, τη «νεολαία» που «δεν ξέρει» (Π., 78), «τα παιδιά» που «συνήθως μιλούσαν ελληνικά» (Α., 80), επιστρέφεται από κάποιους άλλους στους ίδιους, «Διότι ο καθένας έκανε σύσταση στα παιδιά του: αυτή η γλώσσα δεν θα σας χρησιμέψει» (Α., 84) και «Εμείς δεν μάθαμε στα παιδιά μας» (Π., 75). Κυρίως όμως η μείωση της χρήσης των τρακατρούκικων αποδίδεται στο γεγονός πως όλοι έμαθαν, ως όφειλαν, τα ελληνικά.

Συμπεράσματα

Οι Κιζδεβενιώτες είναι σήμερα μια πληθυσμιακή ομάδα, που αν και εγκαταστημένοι σε αρκετά χωριά και πόλεις, έρχονται σε επαφή μέσω της δράσης πολιτιστικών συλλόγων³¹ και μέσω των δικτύων συγγένειας. Η γλώσσα, αν και δημιουργεί ευχάριστα συναισθήματα στο άκουσμά της, αποσιωπάται ως ενοποιητικό στοιχείο των Κιζδεβενιωτών σήμερα. Το Κιζδεβεντ, οι μαρτυρίες και οι διηγήσεις των παππούδων για «το χωριό» τονίζονται πολύ περισσότερο ως κρίκος που συνέχει τους πληροφορητές. Η εγκατάλειψη της γλώσσας σχετίζεται και με την πολεμική που δέχτηκε για δεκαετίες. Έτσι, τα τρακατρούκικα από τη μια αφέθηκαν στη λήθη, ως μη συμβατά με την νεοελληνική ταυτότητα, ενώ αντίθετα, τονίστηκαν οι διαφορές τους με τη σλάβικη γλώσσα των ντόπιων. Το «Οι δικοί μας δεν ήταν σλαβόφωνοι» (Φ., 39) βασίζεται στις διαφορές των δύο συγγενών γλωσσών, διαφορές που έχουν αναδειχτεί σε σύμβολα διαφορετικότητας. Το «μιλάει σαν κι εμάς» σημαίνει «είναι ένας από εμάς», και σίγουρα οι Κιζδεβενιώτες θεωρούν εαυτούς διαφορετικούς από τους υπόλοιπους σλαβόφωνους.

Η φιλολογία για την προέλευση των κατοίκων και της γλώσσας του Κιζδεβεντ, έχει οδηγήσει τους πληροφορητές μας να αισθάνονται υπερήφανοι για τους προγόνους τους: εκείνοι κατόρθωσαν να διατηρήσουν την ελληνική τους συνείδηση εν μέσω πολλών αντιξοοτήτων. Η γλώσσα είναι «προϊόν σύνθεσης», προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι αντιξοότητες αυτές. Όσοι, πλέον, αισθάνονται άνετα να αναφέρουν πως ενδεχομένως οι πρόγονοί τους να μην είχαν ελληνική καταγωγή, προσθέτουν αυτόματα πως το βασικό χαρακτηριστικό του έθνους δεν είναι η γλώσσα, αλλά η συνείδηση, την ελληνικότητα της οποίας θέτουν πέρα από κάθε αμφισβήτηση.

Οι απόψεις που εκφράστηκαν αναφορικά με τη γλώσσα και την καταγωγή των Κιζδεβενιωτών από τους πληροφορητές αντικατοπτρίζουν την επιτυχημένη πολιτική ομογενοποίησης του πληθυσμού που εφάρμοσε διαχρονικά το ελληνικό κράτος. Είναι σαφές πως η πολιτική γλωσσικής αφομοίωσης αφενός έγινε αντιληπτή περίπου από τους μισούς του δείγματος, αφετέρου περιορίζεται χρονικά στην τετραετία του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου.

Το αποτέλεσμα της εξάλειψης της ετερογλωσσίας τους, αποτιμάται εντέλει θετικά, ως μέρος μιας στρατηγικής με στόχο την ταύτιση έθνους και γλώσσας. Αν οι Κιζδεβενιώτες δεν εντάσσονταν στο γλωσσικά ομοιογενές σύνολο, θα κινδύνευαν να χαρακτηριστούν, αν και όχι να αναγνωριστούν, ως γλωσσική μειονότητα με «ύποπτες» εθνικές συμπεραδηλώσεις.

Ακόμη, δεν είναι απίθανη η πολιτική υποστήριξη ή έστω συμπάθεια των Κιζδεβενιωτών στις πολιτικές δυνάμεις που επέβαλαν την ελληνοφωνία, σύμφωνα με την αναφορά συγκεκριμένου πληροφορητή: «Οι δικοί μας ήταν πιο κοντά με την αστυνομία» (Θ., 67). Τα όρια της γλώσσας ταυτίστηκαν με τα όρια του κράτους και οι σλαβόφωνοι θύλακες θεωρήθηκαν απειλητικοί για την ενότητα της νέας πατρίδας. Κάτι τέτοιο μαρτυρά ο λόγος των πληροφορητών περί «αποφυγής μειονοτήτων». Μια τέτοια συμπάθεια κατατάσσει αυτούς που την εκδηλώνουν σε εκείνους που αντιμετώπιζαν, πιθανώς εκ των υστέρων, θετικά την πολιτική επιβολής της ελληνικής στο σύνολο της επικράτειας,³² έστω και σε βάρος της μητρικής, υποτιμημένης όμως γλώσσας τους. Αυτή η πολιτική θεωρούν πως βοήθησε ώστε να απαλλαγούν από τον κίνδυνο να τους περάσει κάποιος ξένος για «Βούλγαρους» ή, ακόμη χειρότερα, να θεωρηθούν μειονότητα, μια και αυτό που έμαθαν ζώντας οι ίδιοι όλη τους τη ζωή στην Ελλάδα είναι πως ως Έλληνες πρέπει να μιλάνε ελληνικά. Ό,τι έγινε προς αυτήν την κατεύθυνση, θεωρείται εντέλει καλώς καμωμένο και αναγκαίο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Για τις γλωσσικές πολιτικές σε συγκρουσιακό περιβάλλον, βλ. Victor A. Friedman, «Language in Macedonia as an Identity Construction Site», στο Brian Joseph / Johanna DeStefano / Neil Jacobs / Ilse Lehiste (επιμ.), *When Languages Collide: Sociocultural and Geopolitical Implications Of Language Conflict and Language Coexistence*, Ohio State University, Κολούμπους 2003, σ. 257-295.
- 2 Σήμερα Kizderbent της επαρχίας Kocaeli.
- 3 Η διασπορά τους εντοπίζεται σε χωριά και πόλεις των νομών Θεσσαλονίκης, Πέλλας, Χαλκιδικής, Δράμας, Ξάνθης, Ροδόπης και Κιλκίς. Βλ. Νίκος Ι. Βερβερίδης, *Η έξοδος των Κιζδεβενιωτών της Μικράς Ασίας*, Τυποτεχνική, Σιδηρόκαστρο 2001, σ. 191-192.
- 4 Η χρήση του όρου περιορίζεται στα Ρύζια. Σύμφωνα με την τοπική προφορά, η λέξη τονίζεται τόσο στην πρώτη όσο και στην προτελευταία συλλαβή.
- 5 Για την παραχώρησή τους οφείλονται ευχαριστίες στον κ. Χρήστο Κυμπαρίδη.
- 6 Όπου αναφέρονται δηλώσεις πληροφορητών σημειώνεται σε παρένθεση το αρχικό γράμμα του μικρού ονόματος και η ηλικία.
- 7 Βλ. Lukas D. Tsitsipis, «Skewed Performance and Full Performance in Language Obsolescence: The Case of an Albanian Variety», στο Nancy C. Dorian (επιμ.), *Investigating Obsolescence, Studies In Language Contraction and Death*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ-N. Υόρκη-Βικτόρια 1989, σ. 117-138.
- 8 Βλ. Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος, *Αναμνήσεις εκ της γενέτειρας. Κιζδεβεντ*, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 27.

- 9 Ίσως όμως το «ευτυχώς» να σχετίζεται και με μία θετική αποτίμηση της μέχρι τότε επιβίωσης της γλώσσας.
- 10 Για τη λογική της «ποσοστοποίησης» της γλώσσας με βάση την υποτιθέμενη καταγωγή του λεξιλογίου είτε από τις κοινότητες είτε από άλλους εκτός κοινότητας, βλ. ενδεικτικά Τάσος Κωστόπουλος, *Το «Μακεδονικό» της Θράκης: Κρατικοί Σχεδιασμοί για τους Πομάκους (1956-2008)*, ΚΕΜΟ-Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2009, σ. 129-132.
- 11 Βλ. Παπαδόπουλος, *Αναμνήσεις εκ της γενέτειρας*, ό.π., σ. 26. Βερβερίδης, *Η έξοδος των Κιζδερβενιωτών*, ό.π., σ. 17.
- 12 Βλ. Δημήτρης Πανδικίδης, *Οι Αχριδινοί στον Κορυτσόσταθμο (Κηζ-Δερβέντ) Μικρασίας. Άγνωστοι ιστορικές σελίδες*, Αξιούπολις 1954, σ. 13.
- 13 *Αυτ.*, σ. 12-13.
- 14 Για τη σημασία αυτού του ιδεολογήματος και της «φυσικής επαναφοράς» στην πάτρια γλώσσα, βλ. Λάμπρος Μπαλτσιώτης, «Εθνικοί μύθοι και ιστορικές κατασκευές στις μη ελληνόφωνες ομάδες. Το παράδειγμα των Αρβανιτών και των Βλάχων», στο Ουρανία Καϊάφα (επιμ.), *Μειονότητες στην Ελλάδα*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα 2004, σ. 337-366, 350-351.
- 15 Βλ. Κωνσταντίνος Σ. Κυμπαρίδης, *Κιζ-Δερβέντ. Σύντομη ιστορική αναφορά*, χ.τ. 2001.
- 16 Ο συγγραφέας στον πρόλογο του επόμενου έργου του δικαιολογεί την επιλογή αυτού του τίτλου αντί του Κιζδερβενιώτες που έχει τουρκική προέλευση, ενώ ο ίδιος προσπαθούσε να αποδείξει την ελληνικότητα των Κιζδερβενιωτών· βλ. Βερβερίδης, *Η έξοδος των Κιζδερβενιωτών*, ό.π. σ. 3-4.
- 17 Βλ. Πανδικίδης, *Οι Αχριδινοί στον Κορυτσόσταθμο...*, ό.π., σ. 8: «Το μεν προνομιούχον ιστορικών ημών Έθνος, ενώ επεδίωκε την επικράτησιν και στερέωσιν της Ελληνικής Διοικητικής του κυριότητας, αντιθέτως δε το Βουλγαρικών Έθνος με δολιότητα επεδίωκε την αντεκδίκησιν.»
- 18 Βλ. Νίκος Ι. Βερβερίδης, *Οι Ροκατζήδες*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 21: «Οι Βούλγαροι Σλαυολόγοι Ντομπροσύτεσκυ και Κοπιτάρ ομολόγησαν πως οι κάτοικοι των περιοχών Μοναστηρίου και Αχρίδας, ήταν Έλληνες στην εθνικότητα, και ότι αυτοί που μιλούσαν δήθεν τη βουλγαρική γλώσσα, για να γράψουν επιστολές, πιστοποιητικά, σ[υ]μφωνητικά κλπ. μεταχειρίζονταν τους χαρακτηριστές του ελληνικού αλφαβήτου. (Ιστορία του Ελληνισμού Κλεάνθους Νικολαΐδη)».
- 19 *Αυτ.*, σ. 45-46: «Επίσης [...] επισκέφτηκε το χωριό ο εθνεγέρτης της Ελληνικής Επανάστασης Ρήγας Φερραίος (sic) [...] Οι πρόπαπποι μου, και συγκεκριμένα ο Παπάζογλου που ήταν ιερέας, του έδωσε εξήντα (60) Τούρκικες λίρες με το κεφάλι του τότε Σουλτάνου Μαχμούτ, για να ενισχύσει και υλικά τον αγώνα του. Ο Ρήγας αυτό το εξετίμησε, και αργότερα στην πόλη της Κισσού έγραφε:
«Οι Βυθηνοί είναι παλικάρια και λεβέντες
για τον αγώνα μέτρησαν εξήντα Μαχμουτιέδες».
- Επίσης την ονομασία του ποταμού Δράκου την έδωσε ο Φερραίος».
- 20 Βλ. Παπαδόπουλος, *Αναμνήσεις εκ της γενέτειρας*, ό.π., σ. 13-14: «Περί τα μέσα του 19ου αιώνας μεταξύ των τότε γερόντων ως ελέγετο, ανεφέροντο μετ' επιφυλάξεως τα εξής: α) ότι εις τον εθνεγέρτην της Ελληνικής Επανάστασεως Ρήγαν Φερραίον (sic) επεσκεφθένταν την Κωμόπολιν, [...], οι πρόπαπποι ημών προσέφερον υπέρ του ενικού αγώνος 100 οθωμανικάς λίρας, ήσαν δε μεμυημένοι εις τα της Φιλικής Εταιρείας,».
- 21 Βερβερίδης, *Η έξοδος των Κιζδερβενιωτών*, ό.π. σ. 58-59.
- 22 Βλ. Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης, *Το διεθνές και το ευρωπαϊκό καθυστάθμισμα των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σ. 52-56.
- 23 Βλ. Τάσος Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα, κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*, Μαύρη Λίστα, Αθήνα 2000, σποράδην.
- 24 Λάμπρος Μπαλτσιώτης, *Γλωσσική ετερότητα στην Ελλάδα*, ΥΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2003, σ. 15-16.
- 25 Βλ. Τάσος Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα*, ό.π., σ. 165, και τοποθέτηση Τ. Κωστόπουλου / Δ. Λαφαζάνη στο Λ. Εμπειρικός / Α. Ιωαννίδου / Ε. Καρατζόλα / Λ. Μπαλτσιώτης / Σ. Μπέης / Κ. Τσιτσελίκης / Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Γλωσσική ετερότητα στην Ελλάδα*, ΚΕΜΟ-εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, σ. 175, 180.
- 26 Η επιστολή περιέχεται στο Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα*, ό.π., σ. 168.
- 27 Για την περίοδο 1945-1946, βλ. *αυτ.*, σ. 200-221.
- 28 *Αυτ.*, σ. 271.
- 29 Βλ. Μπαλτσιώτης, *Γλωσσική ετερότητα*, ό.π., σ. 32.
- 30 Συνήθεια που διατηρείται, όπως διαπιστώσαμε σε επίσκεψή μας σε καφενείο, όπου έτυχε να έρθει τοπικός βουλευτής. Αφού έφυγε, μας αποκαλύφθηκε πως μόλις τον είδαν, κάποιοι ηλικιωμένοι θαμώνες είπαν μεταξύ τους στα τρακατρούκικα «*Τί θέλει τώρα αυτός εδώ; Μπελάς στο κεφάλι μας!*».
- 31 Εντοπίστηκαν δύο πολιτιστικοί σύλλογοι, ο Εκπολιτιστικός Μορφωτικός Σύλλογος Μικρασιατών «Το Κιζδερβεντ» και ο Σύλλογος Μικρασιατών Νικομήδειας «Οι Κιζδερβενιώτες», με έδρα τη Θεσσαλονίκη και έτος ίδρυσης το 1982 και το 2008 αντίστοιχα. Ασχολούνται με τη μικρασιατική πολιτιστική κληρονομιά. Παράλληλα έχουν διοργανώσει ταξίδια στη Μικρά Ασία που έδωσαν την ευκαιρία σε πολλούς Κιζδερβενιώτες να επισκεφτούν το Κιζδερβεντ. Καμία δράση δεν τέθηκε υπόψη μας σε σχέση με τη γλώσσα.
- 32 Για τη συσχέτιση πολιτικής τοποθέτησης και στάσης απέναντι στη γλώσσα, βλ. την τοποθέτηση του Λ. Μπαλτσιώτη στο Εμπειρικός κ.ά. (επιμ.), *Γλωσσική ετερότητα στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 163-164.